

AL VOLTANT DE HEGEL

Ernst BLOCH, ben traduït al castellà (*Sujeto-Objeto*, F.C.E., Mèxic 1982)

Josep Manuel UDINA

El títol de la present aportació, a part que el tema mateix així ho exigia, és intencionadament doble. Correspon a les dues parts en què es divideixen aquestes pàgines: la primera, de tipus més personal (com és propi d'un escrit *in memoriam*); la segona, acadèmica i gairebé una recensió bibliogràfica.

Diguem d'entrada, tanmateix, que fou «al voltant de Hegel» com en Pep Calsamiglia i jo ens vàrem trobar finalment units en la tasca universitària. Perquè en deixar-nos (l'estiu immediatament anterior a un dels anys acadèmics en què el departament de Filosofia de la U.A.B. inclou un curs monogràfic sobre Hegel, que impartia cada dos anys en Pep), ell vingué com a deixar-me agafar-li anticipadament el relleu i vaig ésser jo, així, qui hagués d'impartir el tal curs de 1982-83. No rarament havia estat Hegel, també, el tema de les meves converses amb en Pep; i parlant de Hegel era fàcil d'acabar parlant de Bloch, que dedicà a Hegel tot un llibre. Per això, prendre com a tema Bloch —i precisament el Bloch d'aquest llibre dedicat a Hegel— m'ha semblat una bona manera de participar en aquesta miscel·lània.

I

«Al voltant de Hegel» vol traduir el *zu Hegel* del subtítol de l'obra blochiana en qüestió, no sols en la seva edició definitiva (*Subjekt-Objekt. Erläuterungen zu Hegel*), sinó ja també en la seva primera elaboració (*Die Selbsterkenntnis. Erläuterungen zu Hegel*)¹. Perquè el llibre de

Bloch no era un llibre «sobre Hegel», sinó una mena de «dir-se» el propi Bloch, ell mateix, com a propòsit i *al voltant de Hegel*. Així ho volgué subratllar ja d'entrada l'autor, en el mateix «Pròleg» de l'obra²; i així es va fer mereixedor entre nosaltres, fa més de deu anys, que hom el distingís d'altres intèrprets, tendenciosos, de Hegel³. Si hom avisa, diu la gent, no és traïdor; i Bloch avisà que el seu no tenia «la pretensió d'ésser un llibre sobre (*über*) Hegel, sinó més aviat un llibre al voltant d'ell (*zu ihm*), fet en la seva companyia (*mit ihm*) i com, a través d'ell, aprofundint més enllà d'ell (*durch ihn hindurch*)»⁴.

desglossat en dos, amb la qual cosa l'obra —que estrenava nou títol— passava de 21 a 24 capítols): E. Bloch, *Subjekt-Objekt. Erläuterungen zu Hegel*, Aufbau, Berlín 1951, 480 pp. I deu anys després, n'apareixia l'edició definitiva, per a les «Obres completes» (*Gesamtausgabe*, vol. VIII: GA 8), amb inclusió d'un capítol nou —l'actual 23— i d'un postscriptum, però sense cap altre canvi: E. Bloch, *Subjekt-Objekt. Erläuterungen zu Hegel*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1962, 526 pp. En aquest article ens referirem sempre a l'obra per la sigla SO seguida d'una, dues o tres indicacions numèriques corresponents a sengles indicacions de pàgina (o pàgines): amb xifres ordinàries, les pàgines de la GA (ed. alemanya definitiva de 1962); amb xifres entre parèntesis, les pàgines de l'edició de l'antiga traducció castellana de W. Rocas (1949); i en cursiva, les pàgines de l'actual nova edició, ampliada, d'aquesta traducció castellana (1982). El subtítol d'aquesta (E. Bloch, *Subjeto-Objeto. El pensamiento de Hegel*) substitueix el del conegut *Erläuterungen zu Hegel* per tal d'expressar la continuïtat de la nova edició amb l'antiga de W. Rocas (vegeu a aquest propòsit *infra* n. 23).

² SO 11 (7) 11 i 13.

³ Ramon Valls i Plana, per exemple, deia ja a *Del yo al nosotros* (Lectura de la *Fenomenología del espíritu* de Hegel), Estela, B. 1971 (n'hi ha reedició: Laia, B. 1981, sense cap correcció ni ampliació), p. 404: «El peligro de las versiones de la *Fenomenología* (o de Hegel en general, val a dir també) de Kojève, Hyppolite y Lukács consiste, a nuestro juicio, en separar elementos, desde luego valiosos, de la *Fenomenología* y presentarlos como si fuesen la *Fenomenología* misma... Hacer de los textos hegelianos pretexto u ocasión para exponer la filosofía propia es un recurso legítimo. Pero hay que avisar. Y lo que no vale entonces es querer pasar la filosofía propia como "lectura", más o menos profunda. Por esta razón nos parece más honrado lo que hace Bloch cuando avisa que su libro no es un libro *über Hegel*, sino *zu Hegel*... Al final del libro, incluso, nos ofrece su propia "*Aufhebung*", es decir, la que Bloch hace del hegelismo. Y todo su comenatrio a Hegel debe entenderse como parte de su propia filosofía».

⁴ És difícil, si no impossible, de traduir fidelment el lachisme blochià: «Vorliegende Schrift erhebt nicht den Anspruch, ein Buch über Hegel zu sein, sie ist eher eines zu ihm, mit ihm und durch ihn hindurch» (SO 11). Si hom vol

¹ És ben curiosa la història de l'aparició i ulterior configuració d'aquesta obra de Bloch. Elaborada durant l'exili als E.U.A. (1938-49), en la seva primera redacció no aparegué inicialment en alemany, sinó en castellà, traduïda per W. Rocas a Mèxic, país amb el qual el filòsof tenia força relació per altres compatriotes que hi eren també exiliats: E. Bloch, *El pensamiento de Hegel*, F.C.E., Mèxic 1949, 470 pp. (en la pàgina de crèdits hom pot llegir: «Esta obra se ha traducido directamente del original inédito. Su título en alemán es *Die Selbsterkenntnis. Erläuterungen zu Hegel*»). El mateix any apareixien, en una revista del Berlín Oriental, els cinc primers i el darrer capítols, o epígrafs, del text alemany original, no corregit: E. Bloch, «Die Selbsterkenntnis. (Aus *Erläuterungen zu Hegel*)», *Sinn und Form* 1(1949) fascicle 3, pp. 5-36. Aquests sis capítols i els altres quinze, tots ells prou corregits, eren finalment publicats en alemany com a llibre dos anys més tard (hi havia, però, dos capítols nous —els actuals 6 i 20— i un dels altres hi era

Heus ací, certament, tot un programa —tan concís com exigent— d'una tasca autènticament filosòfica: de fer història de la filosofia⁵; i, alhora, de fer filosofia⁶.

Quan fa ara ja més de set anys elaborava la tesi doctoral sobre Bloch, em va resultar impossible d'aconseguir el text alemany original de la primera redacció de l'obra en qüestió. Vaig recórrer fins i tot al propi autor, i en vaig rebre resposta —mitjançant la seva esposa Karola— en el sentit que l'únic text a l'abast era el definitiu⁷. Bé que

restar fidel a la riquesa d'una tal concisió, cal que tradueixi amb circumloqui, com hem hagut de fer-ho aquí. I malgrat que la nostra versió (que creiem contextualment justificada) pugui ésser en algun punt discutible, ens sembla tanmateix molt més fidel a la intenció i al sentit de l'original alemany que no la versió que n'ha donat la nova traducció que comentem: «La presente obra no tiene la pretensión de ser un libro sobre Hegel, sino para él, con él y enteramente a través de él» (SO 13; el subratllat és nostre, i remarca el punt que no podem acceptar d'aquesta versió).

⁵ El filòsof no pot fer història de la filosofia reduint-se a repetir el que altres digueren; tot dient i explicant el que digueren, ho ha de *repensar* alhora. Si no és així, la història de la filosofia fóra molt avorrida i cosa morta, d'arqueologia culturalista; però és que ni tan sols caldria que n'hi hagués, de professors d'aquesta especialitat, car n'hi hauria prou amb un, que repetís d'una vegada per totes el que els filòsofs anteriors digueren.

⁶ Si la història de la filosofia no fos un repensar el ja dit per altres, no sols no n'hi hauria cap, d'història de la filosofia, sinó que tampoc no hi hauria senzillament filosofia, filosofar. En primer lloc, perquè tothom s'hauria pogut limitar a repetir el que havia dit ja el primer pensador de tots. I en segon lloc, i més seriosament, perquè és impossible d'aprendre a *filosofar* sense repensar la *filosofia* precedent (que, pel mateix, cal aprendre). La coneguda consigna kantiana, que cal aprendre a filosofar i no aprendre filosofia, és si més no prou ambigua com per a prendre-la com a norma vàlida; i ceiem que és, senzillament, falsa: ningú mai no parteix de zero, i tampoc no es tracta de descobrir cada vegada la Mediterrània. O, el que és el mateix: som —o pensem— en la mesura que aprenem a ésser —o a pensar— i que hom fem a partir dels altres, en diàleg i confrontació amb ells, re-fent i re-pensant el que ells han fet i pensat.

⁷ Ni el fet de trobar-me elaborant una tesi doctoral sobre un filòsof alemany, i que aleshores encara vivia (tot i els seus noranta anys), fou motiu suficient perquè el franquisme em concedís el 1975 el passaport (que vaig demanar amb una carta de recomanació del mateix Rector de la Universitat de Barcelona) per a sortir —ni que fos per una sola vegada— de la Península i viatjar a Alemanya (convé recordar les bestieses del franquisme, que el temps pot fer oblidar massa fàcilment). Per això no vaig tenir sinó el recurs d'escriure una carta als Bloch, la qual em respongué molt amablement l'esposa del filòsof. Dos anys abans de la seva mort, Bloch —feia temps pràcticament mancat de vista— no podia atendre per ell mateix assumptes de correspon-

inexacta, la indicació era de fet vàlida⁸. No em va restar, doncs, sinó comparar el text alemany de l'edició definitiva amb la traducció castellana d'aquell il·localitzable primer text original, íntegre, de l'obra; i en la corresponent anàlisi comparativa d'ambdues versions del llibre vaig donar per suposat, no sense fonament, que W. Rocés era un traductor fidel i que hom podia fer servir el seu text com a versió genuïna del mateix text alemany original⁹. L'interès d'una tal anàlisi era de veure si la nova situació de Bloch (que havia elaborat l'obra en l'exili i que la reeditava amb nombroses correccions en l'Alemanya Oriental, on acabava d'instal·lar-se) era factor determinant dels canvis de redacció que el llibre comportava o més aviat no tenia relació intrínseca amb el sentit general dels tals canvis.

L'anàlisi de la doble redacció de *Subjekt-objekt* centrava un dels capítols de l'esmentada tesi doctoral, que vaig presentar el 1976 a la Universitat de Barcelona i que no ha estat encara publicada¹⁰. L'esforç de comparació de textos

dència circumstancial, com era el de la meua carta; i àdhuc els dos volums de la GA que encara hauria de preparar (l'intitulat *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*, GA 12, de 1977, sobre les lliçons de Leipzig, i el complementari *Tendenz-Latenz-Utopie*, aparegut pòstumament el 1978 i que hom podria també consignar com a GA 17), així com el volum mateix que acabava aleshores de publicar (*Experimentum Mundi*, GA 15, 1975), sols foren possibles gràcies a l'ajut i l'activa col·laboració d'incondicionals amics com Burghart Schmidt.

⁸ La indicació que l'únic text a l'abast, en alemany, era l'edició ampliada de *Subjekt-Objekt* (la de Berlín, 1951, o la de Frankfurt am Main, 1962) era inexacta, car hi havia el text parcial publicat a *Sinn und Wort* el 1949 (vegeu *supra* n. 1), que recollia precisament la primera redacció de l'obra, bé que sols de sis dels seus capítols. Però la indicació era de fet vàlida: no sols perquè aquest darrer era un text purament parcial: sinó també perquè, a excepció del darrer d'aquests sis capítols (el darrer de l'obra), els altres quasi no havien estat canviats en la reelaboració del llibre. Per a un estudi comparatiu del conjunt dels canvis d'una tal reelaboració hom no disposava, doncs, de fet de cap text alemany suficient.

⁹ Almenys hom podia reconèixer la fidelitat i encert de la traducció de W. Rocés comparant-la amb l'esmentat text parcial de l'original ofert en la dita revista del Berlín Oriental, *Sinn und Wort* (1949).

¹⁰ Vegeu a la Universitat de Barcelona: *La constitución utópica de lo humano. Ernst Bloch: filosofía de la esperanza y crítica filosófica*, tesi doctoral en filosofia, dirigida pel Dr. M. Siguan i presentada el juny de 1976, 3 vols. (2 de text —516 pp— i un altre de notes). Per a l'anàlisi de què parlo, vegeu vol. I pp. 102 ss. No fou determinant, en ab-

que dita anàlisi comportà es reflectia en tot un seguit de notes crítiques, la més fonamental de les quals —una immensa nota— era íntegrament recollida en el resum que de la tesi publicà la Universitat¹¹. Tanmateix el que aquí hem de consignar és senzillament el resultat d'aquella anàlisi: era innegable, d'una banda, que la nova situació de Bloch, en arribar a l'Alemanya Oriental, *condicionà* alguns canvis significatius de la segona i definitiva versió respecte a la primera elaboració de l'obra¹²; però era així mateix

solut, però potser sí que fou un condicionant del fet que encara no hagi publicat la meua tesi una petita anècdota que té en Pep Calsamiglia com a coprotagonista. En Pep havia creat el 1941, juntament amb A. Argullós, les Edicions Ariel; en acabar jo la tesi, vaig comentar-li sobre la possibilitat que aquesta editorial me la publicués, i ell em va presentar un panorama molt difícil, parlant-me pràcticament de la impossibilitat d'una tal publicació. Insisteixo: si allò fou condicionant, mai no fou tanmateix determinant. Alfons C. Comín em demanà per aquell temps un exemplar de la tesi i em va instar reiteradament que la preparés per a publicar-la a Laia, però tampoc així va aconseguir que em posés a la feina. La no publicació de la tesi ha tingut el seu determinant en factors purament acadèmics (manca de temps, en una Universitat —l'espanyola— on la possibilitat de dedicar-se a la investigació i treballs similars és nul·la).

¹¹ Vegeu aquest resum, amb el mateix títol que la tesi, en la Universitat de Barcelona, publicat pel seu Secretariat de Publicacions, B. 1979, 30 pp. (És curiós que un resum de tesi presentat el 1976 no aparegui fins tres anys més tard. Són coses d'aquesta Universitat —l'espanyola— nostra... a què acabem de referir-nos). En les pp. 9-14 hi és recollida la n. 47 del cap. II de la tesi, on es consignen tots els passatges (llevat, evidentment, d'omissions desapercebudes) de SO que sofriren algun canvi redaccional en la reelaboració definitiva del llibre respecte a la primera versió: al voltant dels 400 llocs, i amb indicació, en cada cas, del tipus de canvi operat (supressió, afegit, canvi de mots, frase o paràgraf, etc.).

¹² A tall d'exemple, i en pura enumeració d'*indicis* d'un tal condicionament, citem els següents punts concrets:

1) el canvi de títol («Subjecte-objecte» sona com a molt menys tradicional i àdhuc romàntico-intimista que aquell «coneix-te tu mateix» a què feia referència el títol de *Die Selbsterkenntnis*); 2) la introduïda divisió de l'obra en parts, sobretot pel que fa a les dues darreres parts (la segona de les quals es presentava com a «*Aufhebung*» blochiano-marxista de la pròpia «Filosofia» de Hegel); 3) el fet que dels quatre capítols nous de l'edició definitiva tres pertanyin a aquesta darrera part, de caràcter més aviat crític i superador de Hegel, així com el fet que els altres cinc capítols d'aquesta darrera part hagin estat relativament molt més corregits que no els de la part precedent, expositiva (i àdhuc en els onze capítols d'aquesta part, sovint els canvis tenen un sentit d'advertiment crític o de complementació del pensament hegelianista mateix: vegeu, si no, al respecte —i com a afegits els més extensos d'aquesta segona part— SO 100-

inqüestionable, d'altra banda, que aquella nova situació *no determinà* cap canvi de sentit i orientació, que es mantenien lliurement idèntics i àdhuc paradoxalment reafirmats i accentuats¹³.

108 (79) 96-103, al final del capítol sobre la *Fenomenologia de l'esperit*, o SO 147-150 (123) 139-142, cloenda afegida sobre la dialèctica); 4) el fet mateix que l'antic cap. 17, en passar a encapçalar la part darrera del llibre, es divideixi en dos capítols (els actuals 18 i 19), com per a distingir la persona i l'aportació de Marx de les dels altres posthegelians (Schelling, Kierkegaard, Feuerbach).

Però, a més d'uns tals indicis, de caràcter més aviat extrínsec i formal, hi ha clares *petjades redaccionals* de l'esmentat condicionament de la nova situació blochiana a l'Alemanya Oriental (on ideològicament pot consider-se prevalent una «ortodòxia» marxista-leninista) sobre els canvis fets en SO. Es tracta de textos (sovint molt breus) que es poden reunir i caracteritzar en els següents grups: a) textos on la relació de Hegel a Marx és suavitzada: Marx deixa d'ésser presentat com a «deixeble» de Hegel i se'n ve a fer-ne simple hereu: SO 110 (81), 114 (86) 109, 117 (89), 387 (366), 408 (385) o 410 (387), entre d'altres llocs (dels sis citats, tanmateix, sols en el segon hem pogut fer remissió a l'actual edició de la traducció castellana, perquè en tots els altres casos els traductors han passat per alt el canvi de detall introduït per Bloch i no han modificat la traducció —que resta així, ara, incorrecta— de W. Rocas; sobre això vegeu *infra* n. 28); b) textos on ha estat igualment suavitzada la primera caracterització massa «hegeliana» del marxisme, que passa a rebre qualificatius molt menys compromesos (des del punt de vista, evidentment, de l'«ortodòxia» vigent): SO 392 (371) 365 = 495⁵ i cinc línies més avall 392 (371), on torna a donar-se l'esmentada omisió dels traductors, o SO 409 (385 s) 380 s = 497^{1(c. xix)}, 411 (387) 382 = 497³, etc.; c) textos corresponents a passatges refosos mitjançant la simple omisió d'alguna frase que podia sonar malament a l'ementada ortodòxia, o bé canvis d'enfocament en la qüestió de què tractaven: SO 109 (81) 104 s = 485^{1(c. viii)} i 406 s (384) 378 = 497⁹, o també (referint-nos a llocs que, una vegada més, els traductors castellans han deixat de canviar!) SO 392 (372), 406 (384) i 450 (403).

¹³ El fet que els indicis i les petjades consignats, a tall d'exemple, en la nota precedent hagin d'ésser interpretats com a indicis i petjades solament d'un condicionament, i no d'un determinisme (en el sentit que no suposen cap canvi ideològic en el llibre de Bloch), és quelcom que hom podria demostrar a partir dels mateixos textos adduïts en dita nota anterior: hom pot, en efecte, relativitzar el significat dels canvis en ells operats (com a canvis que potser mirin a una «ortodòxia» que cal no irritar innecessàriament) a base d'una anàlisi contextual de cadascun d'aquells passatges, la qual anàlisi faria palès que tals canvis són insignificants, gairebé purament formals i com de maquillatge, que no afecten en res el sentit mateix del moment del discurs en què es troben. Però és que fins i tot en algun d'aquells passatges, en la seva pròpia «concessió» a una eventual ortodòxia gelosa i irritable, hi ha alhora un reafirmar i reafirmar, i àdhuc un accentuar encara amb més força allò mateix que amb el canvi fet semblava voler ésser suavitzat: n'és exem-

En dues paraules, doncs: Bloch avisa que la seva obra no és sobre Hegel, és talment lliure que no ha de presentar com si fos de Hegel el que és pròpiament seu; a l'igual que és lliure amb la pròpia expressió del seu propi pensament i no dubta a canviar-la amb el temps i segons la circumstància. La interpretació blochiana de Hegel podrà ésser o no compartida (sempre amb el benentès que és la interpretació de Bloch, la seva interpretació) i podrà ésser més o menys discutida o discutible; però hom no podrà acusar-la mai que es presenti com a veritat mateixa hegeliana (l'autor, d'entrada, ens l'ha presentada com a *dir-se* ell mateix, en ressò o al voltant de Hegel). A l'igual que hom podrà veure amb més o menys simpatia l'acomodació que d'aquest dir-se de Bloch al voltant de Hegel fa el propi autor en arribar a l'Alemanya Oriental; però tampoc ningú no podrà mai acusar-lo de no haver-la feta, aquesta acomodació, amb plena llibertat i més enllà del pur determinisme històrico-sociològic¹⁴. La qual cosa és més valorable pel fet que el Bloch tot just arribat a l'Alemanya Oriental es trobava com en una mena de lluna de mel amb el règim socialista, en el qual podia veure la realització d'allò que s'havia frustrat a Alemanya el 1918, en ésser esclafada la revolució espartaquista¹⁵.

ple prototípic, per no citar-ne més que un, SO 441 (387) 382 = 497³. I hi ha, finalment, una tercera manera de corroborar el mateix, a partir d'un altre grup de textos (tots ells corresponents a passatges on la versió definitiva de SO *afegeix* un paràgraf nou, més o menys ampli, o àdhuc tota una pàgina nova) en què el contingut afegit per Bloch sembla com voler compensar aquells altres canvis de detall, aparentment suavitzadors i contemporitzadors, en insistir —gairebé amb complaença— en temes poc seus i contemporitzadors respecte a l'esmentada ortodòxia ideològica germano-oriental: valgui enumerar, també com a exemples (entre altres molts possibles), SO 69 s (55) 68 s, 111 (82) 106, 382 s (362) 356 s, 385 s (364 s) 358 s = 495² (on a més de quasi una pàgina afegida, hi ha també un paràgraf previ reelaborat) i 403 (381) 375.

¹⁴ Fóra molt trist que un pensador tan decididament antiderminista (i així tan oposat a tot marxisme vulgar) com Bloch hagués acabat, ell mateix, víctima d'un determinisme.

¹⁵ Perquè no volia participar en una guerra, la de 1914, que considerava imperialista i injustificable, el jove Bloch fugí d'Alemanya el 1916 cap a Suïssa, abans d'ésser mobilitzat. D'allà, on escriuria la seva primera gran obra (*Geist der Utopie*, publicada el 1918 i reelaborada totalment i com a tal tornada a publicar el 1923; d'ambdues versions hi

II

Si el títol d'aquestes pàgines («al voltant de Hegel») m'ha estat ocasió de remetre'm personalment tant a en Pep Calsamiglia com a Ernst Bloch (i al Bloch, precisament, del llibre hegelian), el corresponent subtítol parla d'una tasca molt més acadèmica: la d'una nota bibliogràfica sobre la nova edició de la traducció castellana de *Subjekt-Objekt*¹⁶; però, en parlar d'un Bloch «ben traduït al castellà», s'hi està fent alhora una referència de contrast, que cal explicar d'entrada.

En efecte: presento aquesta nova edició com a «Bloch, ben traduït al castellà» en contraposició a una altra obra blochiana que més o menys simultàniament apareixia entre nosaltres, en català, *La filosofia del Renaixement*¹⁷, i que només he pogut presentar (en la corresponent recensió crítica) com a «Bloch, mal traduït al català»¹⁸. I no era, en aquest cas, que fos dolenta la mateixa traducció catalana, d'altra banda anunciada amb excessiva solemnitat (no més excessiva potser, tanmateix, que la inconsciència que podia haver-hi en

ha els corresponents exemplars a la GA, vols. 16 i 3, respectivament), només se'n tornaria el 1918, amb la il·lusió posada en la revolució espartaquista d'aquell any i que a principis del següent acabaria tràgicament. Precisament com a intent de justificació del fracàs de la tal revolució escriurà Bloch *Thomas Münzer als Theologe der Revolution* (1921; GA 2, edició ampliada, 1969). Ara bé, si per Bloch el predicador reformat era símbol anticipatori d'una Rosa Luxemburg (la qual el filòsof admirà i àdhuc venerà sempre), per a ell la revolta espartaquista promoguda per aquesta era l'intent d'obrir Alemanya a la mateixa gran transformació social i històrica a què un any abans Lenin obrí la Rússia; i si aquell intent fracassà el 1918, semblava que anava a triomfar finalment el 1949, almenys a la part oriental alemanya (el règim socialista inicial no era, ni de lluny, el que més tard fóra; il·lusionat amb ell, també ara Bloch torna del seu segon exili cap a una terra on l'esperança i la utopia de la llibertat i de la igualtat semblen esdevenir una esperança docta i una utopia concreta).

¹⁶ E. Bloch, *Subjekt-Objekt. El pensamiento de Hegel*, F.C.E., Mèxic 1982, 514 pp., segons la trad. de W. Rocas (1949), completada per G. Hirata, J. Pérez del Corral i J.M. Ripalda.

¹⁷ E. Bloch, *La filosofia del Renaixement*, Edicions 62, B. 1982, 190 pp.; en són traductors Maria Ginés i J.F. Yvars (aquest darrer autor també del Pròleg, d'una Cronologia i de la Bibliografia). Si la traducció és criticable pel que tot seguit direm, el Pròleg i la Bibliografia tenen també greus defectes.

¹⁸ Vegeu *L'Avui* del 5 d'octubre de 1983.

anunciar-la així)¹⁹; el que passava, senzillament, és que la tal traducció no era traducció de cap original alemany de Bloch, sinó pura i descarada versió catalana d'una prèvia traducció francesa de la *Philosophie der Renaissance*²⁰; i, evidentment, traduir d'una traducció és, sens dubte, un mal traduir Bloch al català (o qualsevol altre autor a qualsevulla altra llengua)²¹. És, doncs, en contrast amb aquesta traducció al català que vol ésser presentat aquí *Sujeto-Objeto* com a mostra d'un Bloch ben traduït al castellà; perquè es tracta d'una bona traducció, feta sobre el mateix original alemany i àdhuc feta dues vega-

¹⁹ L'anunci en qüestió aparegué a *La Vanguardia* del 17-VIII-1982, tot oferint als «lectors un fragment de la primera traducció catalana de l'obra d'un filòsof important: Ernst Bloch». A part que no sembla massa ben dit això que és la primera traducció catalana d'un filòsof important (n'hi ha hagut molts, des de fa anys, de filòsofs importants traduïts al català), la lectura del fragment inclòs com a anticipació de la tal traducció (que corresponia a la Introducció de Bloch a la seva obreta) ja em resultà «sospitosa». Quan mig any després vaig disposar del llibre ja publicat, la «sospita» es confirmà totalment: allò no era una traducció de l'alemany, malgrat el solemne anunci previ... Vaig redactar, doncs, una nota crítica, que vaig lliurar al company J. Ramoneda, responsable de la secció en què havia aparegut l'anunci esmentat, perquè procurés que *La Vanguardia* la publicués també. Ha passat mig any i encara és hora no sols que la tal nota hi aparegui, sinó àdhuc que ningú m'hagi dit res del fet que no es publiqui. Potser era massa esperar que un diari acceptés la crítica d'un llibre que havia anunciat tan solemnement i inconscient.

²⁰ E. Bloch, *La philosophie de la Renaissance*, Payot, P. 1974, 192 pp. Trad. de P. Kamnitzer, sobre la primera edició de l'original alemany (E. Bloch, *Vorlesungen zur Philosophie der Renaissance*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1972, 162 pp.). Corresponent a les lliçons donades per Bloch a Leipzig (1952-56) i Tübingen (1962-63), aquest primer text fou considerablement revisat i corregit a l'hora d'incorporar-lo en el volum de la GA (E. Bloch, *Zwischenwelten in der Philosophiegeschichte*. Aus Leipziger Vorlesungen, GA 12, 1977, 342 pp.: pp. 173-302, «Philosophie der Renaissance»). Entre els canvis operats per l'autor hi havia casos com aquests: reelaboració de dos capítols, fent-ne un de sol, o supressió d'un lloc de tres pàgines senceres (traslladades a un altre lloc, abreujades i reelaborades); tanmateix ni d'aquests canvis no se n'han assabentat els «traductors» catalans, pel fet com s'han limitat a seguir el text francès, sense prendre's tan sols la molestia d'anar confrontant amb l'original alemany que diuen (a la pàgina de crèdits) seguir el text de la GA.

²¹ El pitjor és, encara, no sols no avisar que hom tradueix d'una versió prèvia, sinó pretendre amagar-ho (com en el cas que ens ocupa) i fer-ho tan malament (ni adonant-se de canvis de pàgines o capítols sencers). Hom no sabia si parlar més de manca d'honestedat o de manca d'intel·ligència.

des sobre sengles originals alemanys (ni que sigui el primer d'ells un original de què hom no pot disposar avui íntegrament)²².

Calia dir el que precedeix, car tampoc no vol significar el subtítol d'aquestes pàgines que la traducció en qüestió sigui una traducció perfecta. La present recensió haurà d'ésser també crítica envers l'edició que comentem, però la crítica mai no hi assolirà, ni de lluny, els tons que hom hagué d'adoptar en relació a *La filosofía del Renacimiento*: es referirà, ara, més aviat a petits detalls; pel que fa al conjunt, la valoració de l'obra recensionada és positiva.

La nova edició de *Sujeto-Objeto*. (*El pensamiento de Hegel*) ha volgut, amb encert, recollir la traducció feta el 1949 per W. Rocés sobre l'actualment introbable original íntegre de la primera elaboració que del llibre féu Bloch en l'exili, i l'ha completada, aquella vella (i també bella) versió, d'acord amb els canvis fets per Bloch entre 1950 i 1962, amb la corresponent nova traducció de passatges afegits, corregits, ampliat o abreujats en l'edició definitiva o de capítols afegits. D'un particular encert ens sembla, d'altra banda, el fet d'haver-hi volgut incloure l'editor, a manera d'apèndix final, tots els antics passatges que han estat substituïts per altres o transformats radicalment en la versió definitiva de l'obra²³. Hom quasi pot dir que el llibre resultant és una peculiar joia bibliogràfica, sobretot per als estudiosos d'evolucions i transformacions del pensament d'un autor concret. Una certa part de feina m'hauria jo estalviat, en fer la tesi doctoral, d'haver pogut disposar d'aquest llibre en castellà; i amb ell serà més fàcil al lector de comprovar que la reelaboració blochiana de *Subjekt-Objekt* podia estar condicionada pel fet d'arribar a l'Alemanya Oriental, però mai no restà determinada per una tal influència pel que

²² Hom no en pot disposar avui, d'aquell primer original, almenys íntegrament; tanmateix, d'una part d'ell, publicada el 1949 (vegeu *supra* nn. 1 i 8), hom en pot disposar, mitjançant les corresponents gestions de biblioteca o fotocòpia...

²³ Aquesta volguda continuïtat entre l'edició primera, en la traducció de W. Rocés, i l'actual edició, d'acord amb el text revisat i ampliat, explica i justifica la llibertat que els editors s'han pres amb el subtítol de l'obra (*Erläuterungen zu Hegel*), en mantenir en lloc seu l'antic títol mateix d'aquella primera edició castellana: *El pensamiento de Hegel*.

feia al sentit intenció mateixos de l'obra, segons s'ha consignat més amunt²⁴.

Però en allò mateix que és el gran encert de l'edició es troba un dels punts de detall criticables: creiem que distingir —com el llibre fa— els nous textos traduïts (afegits o substituïts) amb un tipus de lletra tan diferent al del text antic resulta excessiu i desencertat, car sembla que hom vulgui destacar el nou sobre el vell o àdhuc uns capítols sobre altres²⁵; el simple ús, per exemple, de parèntesis quadrats en negreta, per tal d'assenyalar el principi i el final del text nou, hagués estat suficient i molt més adequat²⁶. També en allò mateix que millor pot disculpar altres falles de la nova edició de *Sujeto-Objeto*, com és el fet que hom no disposi actualment de tot l'original alemany de la primera elaboració de l'obra, cal assenyalar un altre punt de crítica: precisament en alguns dels pocs capítols o epígrafs l'antiga i primera redacció original dels quals encara tenim

²⁴ També s'ha consignat aleshores, tanmateix (vegeu *supra* n. 12), que no pocs passatges en què hi ha hagut petits canvis o omissions han estat passats per alt pels traductors d'ara. Per això sols dic que el llibre m'hauria pogut estalviar una certa part de feina quan vaig elaborar la meua tesi: tota la feina, no, car aquests passatges tenen la seva importància —com s'ha vist— per a detectar el condicionament de Bloch en arribar a Leipzig el 1949. I per això també diem que el lector podrà comprovar més fàcilment aquest condicionament, car no pocs passatges que poden parlar de determinant (i no sols de condicionant) resten intocats en l'actual traducció i, així, desvirtuats. Creiem que una reedició de l'obra exigeix que hom esmeni totes aquestes falles, que potser palesen un treball massa a la lleugera a l'hora de comprovar els canvis introduïts per Bloch en l'edició definitiva.

²⁵ I creiem això malgrat que en la «Nota» de l'editor a aquesta segona edició en castellà hom en faci l'advertència: «Para hacer lo más transparente dicho proceso (el de la historia redaccional del libro), hemos puesto en negrita todo lo que es nuevo respecto a la primera edición» (SO 9). A part que no hi és «tot» el que és nou (vegeu n. anterior), l'ús de la negreta no és el procés el que fa transparent, sinó una part d'aquest procés (i més que fer-la transparent, el que fa és destacar-la sobre la resta del tal procés).

²⁶ No gosem a dir, en canvi, que no sigui «adequat» incorporar els passatges de l'edició primera, canviats o omesos ara, a manera d'apèndix final a l'obra, en comptes d'incorporar-los a manera de notes a peu de plana. És cert que no es tracta de notes, pròpiament parlant; però si l'interès dels editors —i el mèrit del llibre— era precisament de fer transparent el procés de l'obra blochiana (SO 9; vegeu n. anterior), la inclusió dels textos en qüestió a peu de pàgina hagués fet molt més transparent el procés esmentat que no el fet de remarcar en negreta els textos nous (corregits o afegits).

a l'abast, hem pogut trobar petites i no tan petites omissions i manques de revisió del text de cara a la nova edició definitiva de la seva traducció²⁷. Falles equivalents a altres llocs de l'obra foren més fàcilment comprensibles i àdhuc disculpables, atès que sense l'original del text traduït per W. Rocés és fàcil que algun canvi o correcció siguin passats per alt; però precisament en capítols del primer text original dels quals disposem, falles d'aquest tipus no es poden excusar, i menys quan és tot un paràgraf —afegit al text inicial per l'autor en l'edició definitiva— el que els traductors castellans han oblidat²⁸. Algunes altres falles hi ha, finalment, degudes a errors ja presents en la primera edició castellana i que els nous traductors no han encer-

²⁷ Passatges dels quatre primers capítols i del darrer de l'obra en els quals hem trobat falles dels traductors: SO 18 (12) 21 (W. Rocés traduï no fidelment l'original [*Sinn und Form*, lloc citat (= SF) p. 6], que no ha estat canviat, però segons el qual no s'ha refet aquella traducció); SO 24 (20) 27 (punt i a part equivocats, que fa perdre el fil de discurs: el punt i a part hauria d'anar després i no abans del paràgraf afegit); SO 29 s (27) 32 (hi ha tot un paràgraf nou final que no ha estat traduït); SO 31 (28) 33 (l'error de l'edició primera —*Werke* t. XVIII en comptes de t. XVII— no ha estat corregit pels traductors; i dues línies més avall tampoc no han estat traduïts els incisos afegits); SO 35 (33) 37 (manca el mateix subratllat que mancava en l'edició de W. Rocés, però en canvi han estat traduïdes les dues línies afegides al final del paràgraf, tres ratlles més a baix); SO 513 (461) 475 (W. Rocés simplifica l'original [SF p. 31], que no ha estat canviat, però segons el qual no s'ha refet aquella traducció); SO 514 (462) 476 (un canvi de paraula i un mot adjectiu afegit són passats per alt pels traductors); i SO 518 (467) 480 (Bloch omet la frase immediatament anterior a la cita epistolar i afegeix a la cita un paràgraf intermig; ambdues coses han estat passades per alt pels traductors d'ara, que s'obliden també de subratllar el mot final del text antic).

²⁸ Vegeu SO 29 s (27) 32, citat ja en la nota anterior. Pel que fa a omissions dels traductors, en capítols de la primera redacció dels quals no tenim cap original alemany a l'abast, val a dir que el fet que puguin ésser més fàcilment comprensibles i àdhuc disculpables no vol dir que no hagin d'ésser corregides en possibles reedicions, sobretot si el llibre pretén de fer transparent tot el procés d'elaboració de l'obra blochiana i es tracta de casos com els consignats *supra* n. 12 (vegeu també *supra* n. 24), raó per la qual convé recollir de nou aquests aquí, amb indicació ara de la pàgina de *Sujeto-Objeto* en què cal fer la rectificació: SO 110 (81) 105, 117 (89) 111, 387 (366) 361, 6392 (371) 365, 392 (372) 365, 406 (384) 379, 408 (385) 380, 410 (387) 382 i 450 (403) 417.

Altres exemples d'errors dels nous traductors, vegeu *infra* nn. 29 i 34.

tat, a vegades incomprendible, a detectar i corregir²⁹.

En canvi, són més que nombroses les errades —de traductor o tipogràfiques— de la primera edició de la versió castellana que ara han estat oportunament corregides³⁰; i això és de lloar, independentment del fet que hom pugui alguna vegada discrepar de la correcció feta en concret³¹. Igualment digne de lloança és el fet que els traductors dels passatges reelaborats o afegits no s'hagin limitat a traduir-los servint-se de la prèvia versió francesa també en aquest cas existent, i magistralment duta a terme per M. de Gandillac³². La qual cosa no vol dir que no n'hagin fet cap ús³³; però de cap manera no ho han fet, de servir-se'n, com s'esdevenia en la ja comentada traducció catalana de *La filosofía del Renacimiento*. I fins i tot hom diria: si n'haguessin fet més ús, de dita versió francesa —ni que fos sols a manera de consulta i comprovació extrínseca posterior—, potser haurien pogut corregir-se diverses petites faltes d'ara³⁴.

²⁹ Oblits de subratllats blochians es repeteixen a W. Rocés i en la nova edició, per exemple, a: SO 73 (59) 72, 116 (88) 111, 153 (125) 144 s, 461 (417) 427, 502 s (448 s) 464 s (tres subratllats oblidats). O bé traduccions més que discutibles de W. Rocés, no revisades pels nous traductors, per exemple, a: 109 (81) 104, 441 (394) 409.

³⁰ En són alguns exemples (amb indicació de l'errada i la correcció feta): SO 12 (8) 12 («no negó» — «negó»), 116 (88) 111 («humanas» — «no humanas»), 396 (375) 369 («fundamento» — «no fundamento»), 405 (385) 377 («mecanicista» — «no mecanicista»), 408 (385) 379 («esencia de la religión» — «esencia del cristianismo»), 458 (413) 424 («Il p. 14» — «Il p. 41»), 461 (417) 427 («ausencia de espacio» — «temporeidad»), 494 (437) 457 («idealidad» — «identidad»), 505 (452) 467 («pensador no filosófico» — «pensador no enciclopédico»), 508 (455) 470 («comunidad idealista» i «estafa fundamental» — «continuidad idealista» i «estofa fundamental») i 516 s (465) 479 (frase corregida).

³¹ Com és ara el cas de SO 43 (43) 44, on millor que la substitució d'«el puño cerrado» per «la mano abierta» (com a versió de *diese Entfaltung*) creiem que fóra dir, genèricament: «este despliegue». En qualsevol cas, però, el sentit és clar.

³² E. Bloch, *Sujet-Objet. Éclaircissements sur Hegel*, Gallimard, P. 1977, 498 pp. (Sobre aquesta traducció model·lica, vegeu J.M. Udina, «Ernst Bloch (1885-1977) en el año de su muerte. Bibliografía blochiana 1977», *Actualidad Bibliográfica* n. 29 (juny 1978) p. 84).

³³ És evident que els nous traductors han disposat i s'han servit de la traducció francesa de Gandillac. Només cal comparar alguns passatges afegits en llur traducció castellana i francesa per a verificar-ho. A tall de pur exemple, vegeu els afegits de SO 27, 37 o 41 s i la traducció francesa d'aquests a *Sujet-Objet*, ed. cit., pp. 22, 32 i 37, respectivament.

³⁴ Servir-se d'una prèvia traducció a una altra llengua no

En qualsevol cas, i més enllà de les consignades petites observacions crítiques que també calia fer-li, la nova edició de la traducció castellana de *Subjekt-Objekt* mereix en general tot el nostre reconeixement. Les petites falles detectables a *Sujeto-Objeto* no són sinó expressió de la dificultat de l'empresa de respectar l'antiga versió de W. Rocés, tot completant-la d'acord amb l'edició definitiva de l'obra alemanya (i aquest respectar-la, tot completant-la, és un dels més valuosos mèrits del llibre que comentem, i en fa tota una joia bibliogràfica). Per tot això, i com per a compensar aquell «Bloch, mal traduït al català», de *La filosofía del Renacimiento*, tornem a dir de *Sujeto-Objeto*. (*El pensamiento de Hegel*)³⁵: heus aquí tot un «Bloch, ben traduït al castellà». I si en el primer cas podíem i havíem de dir que «no afavoreix certament la cultura catalana un Ernst Bloch mal traduït al català»³⁶, en aquest segon cas que ara ens ocupa podem i hem de dir: certament afavoreix també la cultura catalana, i no sols la castellana, un Ernst Bloch ben traduït al castellà.

vol dir fer una traducció dolenta; amb tal que hom tradueixi de l'original i sols faci ús de l'altra versió com a complement. D'haver-ho fet així en casos oportuns, els traductors castellans no sols haurien descobert tots els subratllats oblidats per W. Rocés (vegeu *supra* n. 29), sinó tots aquells petits canvis que ara els han passat per alt (vegeu *supra* nn. 27 i 28), així com altres: per exemple, SO 77 (63) 75 («Goethe-Spinoza», en comptes de «Spinoza» sol), 405 (383) 377 (on els traductors ometen la referència al riure, primer, i al mecanisme propi dels interessos i de les relacions humanes, un xic més avall), etc., etc.

³⁵ I ho tornem a dir, insistim, malgrat les falles (algunes massa reiterades i considerables!) que hi hem trobat, així com malgrat les omissions que, pel que fa a una feina més acabada i coherent, també s'hi troben. Exemple d'això darrer ens l'ofereixen els passatges de SO 90, 95, 96, 100 i 101, on al costat de la referència alemanya de fonts de la *Phänomenologia des Geistes* s'indica l'equivalència de la traducció castellana de la *Fenomenología del espíritu*, equivalència que, tanmateix, no s'ofereix a altres moltes cites de passatges afegits també, ni a totes les altres cites ja adduïdes des de l'edició inicial. Posar equivalències a cinc llocs, quan se n'han de posar a cin-cents llocs, no té cap sentit.

³⁶ Així acabava l'esmentat article de *L'Avui* (vegeu *supra* n. 18), almenys en l'original. Sembla que motius d'espai feren que el darrer paràgraf de l'article original fos eliminat, i així no apareix aquest final en l'esmentat diari. Anecdòticament diguem també que l'article crític suscità una resposta —que es reduïa a un pur *atac personal* contra mi— per part dels traductors (*L'Avui* del 26 d'octubre de 1983), a la qual vaig replicar amb una breu nota *L'Avui*, del 7 de desembre de 1983).